

Dogmatična razhajanja in zbliževanja

Cerkev se je skozi stoletja svojega obstoja stalno srečevala z ljudmi, ki so se od nje oddaljili. Že od prvih stoletij naprej so se verniki oddaljevali od Cerkve: nekateri so postali mlačni in nedejavni kristjani, drugi pa so se oddaljili na dogmatičnem področju. Očetje so se zavedali dolžnosti, ki jo imajo kot kristjani, duhovniki in škofje, da poskušajo pripeljati nazaj izgubljeno ovco (prim. Mt 18,12-14). Ta članek je namenjen predvsem tistim naporom in razpravam, s katerimi so se očetje soočali zaradi dogmatičnih vprašanj. Ravno srečanje s krivoverci je bilo odločilno za razvoj krščanske teologije. Pojav ebionitov¹ je spodbudil razmišljanja o Jezusu Kristusu, ki je več kot prerok, saj je Gospod. Kot protijudovska reakcija se je v 2. stoletju pojavil markionizem, ki je ločeval med Bogom Stare zaveze, ki je tudi stvarnik, in Bogom, ki se je po Jezusu razodel v Novi zavezi. Ker je Markion zavračal celotno Staro zavezo in del Nove zaveze, je njegova zmota zagotovo odločilno prispevala k dokončnemu oblikovanju kanona svetopisemskih knjig (prim. Padovese 1994: 42-43).

Boj proti gnostikom

Zagotovo pa je zagon krščanski teologiji dal gnosticizem. O izvoru gnosticizma obstaja več teorij; glavno vprašanje pa je, ali to krivoverstvo izhaja iz krščanstva ali pa ima predkrščanske korenine. Veliko raziskovalcev tega pojava je prepričanih, da je gnosticizem nastal ločeno od krščanstva, in se pri tem sklicujejo na nekatere rokopise, ki so jih leta 1963 našli v Nag Hammadiju v Egiptu, v bližini

Luxorja. M. Simonetti pa nasprotno meni, da se tudi v teh rokopisih nahajajo znamenja svetopisemskega vpliva (prim. Simonetti, Prinziavalli 2002: 56). Ko govorimo o gnosticizmu, si ne smemo predstavljati enotnega religioznega sistema, ampak je pod tem pojmom mogoče združiti veliko število različnih gnostičnih gibanj,² med katerimi pa je najbolj poznan Valentinov sistem. Proti valentinjan-
cem je veliko polemiziral sv. Irenej.

Valentinov sistem ima božansko sfero, ki je *pleroma*. Del *plerome* so različne skupine eonov, ki so emanacija prvega in popolnega eona, ki ga sestavljata *Buthos* in *Sige*. *Buthos* je Oče, ki je nepoznan in je vir vsakega bivanja. Njegov ženski del *Sige* rodi prvo emanacijo, ki po nekem procesu izhajanj pripelje do stvarjenja. Vsak od eonov je manj popoln od predhodnega eona. Ženski del zadnjega eona božje *plerome* je *Sophia*, ki ima strast (*pathos*) spoznati Očeta, namesto da bi rodila naslednji eon, zato izloči neke vrste »splav«, zaradi česar se ona sama razbije in postane *Sophia Acamoth*. Ta v določenem trenutku rodi Demiurga, boga Stare zaveze, ki kasneje ustvari svet in s tem tudi ljudi treh vrst: materialne (*hulikoï*), duševne (*psuchikoï*) in duhovne (*pneumatikoï*). Ljudje, ki pripadajo skupini materialnih ljudi, bodo uničeni. Duhovni ljudje bodo rešeni, saj v sebi nosijo iskrice božanske *plerome*; duhovni ljudje se lahko poistovetijo z gnostiki. Gnostiki so istega bistva z božansko *pleromo*. Edina skupina svobodnih ljudi, ki še nima povsem določene usode, so duševni ljudje, ki jih gnostiki identificirajo s kristjani. Kristjani so zato po-

klicani, da se spreobrnejo, in so deležni misijonarskega dela gnostikov. Božanska *pleroma* je izločila Odrešenika, ki ima nalogo, da reši ne samo *Sophio*, ampak tudi vse delce božanske *plerome*, ki je prisotna v ljudeh (prim. Simonetti, Prinzivalli 2002: 54-55). Ta Odrešenik je Jezus Kristus, ki ima nalogo, da v duhovnih ljudeh zbudi speče iskrice božanske *plerome*. Kristus je tej skupini ljudi izročil skrivni nauk in sedem besed, s katerimi se bodo po smrti mogli prebiti skozi sedma nebesa ter se vrniti k *pleromi*. Vrnile se bodo le duše, materialno telo pa bo uničeno. S tem mitom so valentinjanci želeli razložiti prisotnost zla na svetu: svet je ustvaril Demiurg, ki ni bil popoln, in ne pravi Bog (*Buthos*). Odrešitev ni odvisna od spreobrnitve, ampak od gnoze, ki jo je v primeru valentinjancev razodel Jezus. Človek, ki je odtujen od pravega Boga, ima nalogo, da se zbudi in spozna svoj božanski izvor.

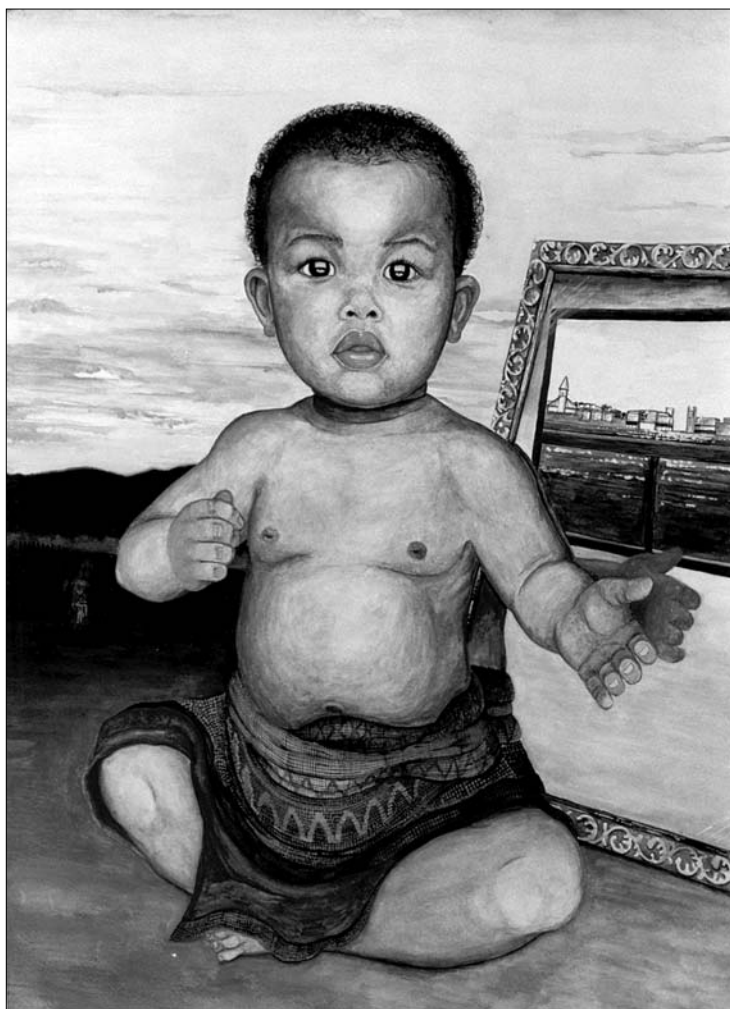
Ta in podobni gnostični sistemi pa so bili povsem nesprejemljivi za cerkvene očete, ki so se lotili boja proti gnostikom. Sv. Irenej (ok. 140 – ok. 200), ki je bil škof v današnjem Lyonu v Franciji, je najpomembnejši pisatelj z izrazitim namenom boja proti krivoverstvom. Njegovo osrednje ohranjeno delo *Proti krivoverstvom* želi razkriti in izpodbiti lažno gnozo. V prvi knjigi tako Irenej predstavi razne gnostične skupine, v drugi knjigi pa s pomočjo razuma spodbija trditve valentinjancev in markionistov. Tudi v tretji in četrti knjigi predstavlja argumente proti gnostikom: v tretji knjigi ti izhajajo iz nauka Cerkve o Bogu in o Kristusu, v četrti pa iz Jezusovih besed. Peta knjiga je namenjena veri v vstajenje mesa, ki so ji nasprotovali vsi gnostiki (prim. Quasten 2000: 257; Simonetti, Prinzivalli 2002: 94-96). Irenej v nasprotju z gnostiki trdi, da je za zveličanje vsakega človeka potrebno odrešenje, in da je vsak človek zmožen prejeti odrešenje. Odrešenik je Jezus Kristus, ki je človeka rešil

suženjstva greha, smrti in satana. Ker se bori proti gnostikom, Irenej ne govori o pobožanstvenju človeka, govori pa o tem, da je Kristus vse povzel (rekapituliral) v sebi. Irenej želi s svojim spisom v prvi vrsti posvariti kristjane pred nevarnostjo, ki so jo za takratno Cerkev predstavljali gnostiki, in s kazanjem na njihove zmote preprečiti, da bi kristjani zapustili Cerkev in se pridružili zmotnemu nauku, ki ne izhaja iz cerkvene tradicije niti iz apostolskega izročila. Lyonški škof se ne poskuša približati gnostikom, ampak se jim z odločnimi argumenti postavi po robu. Povsem drugače pa je ravnal veliki Aleksandrijec Origen (ok. 185 – ok. 253).

Origen je sledil Klemenu Aleksandrijskemu, ko je kristjana, ki je duhovno poglobljen, imenoval pravi gnostik (prim. Simonetti, Prinzivalli 2002: 123). Veliki ekseget in teolog se je imel za človeka Cerkve. V uvodu knjige *O počelih* Origen pojasni, da sprejema ne samo Sveto pismo, ampak tudi nauk cerkvenega učiteljstva, ki je prišel do njega preko apostolskega nasledstva. Tista vprašanja, ki jih Cerkev še ni definirala, pa so predmet njegovega razmišljanja.³ Origen tako verjame v predbivanje človeških duš, ki so padle na ta svet zaradi oddaljitve od Boga, torej zaradi grehov. To se je zgodilo v prejšnjem veku,⁴ kjer so vse duše že imele zmožnost izbire med dobrim in slabim, med Bogom in oddaljitvijo od njega. Prav to zmožnost je imela tudi Kristusova duša, ki je bila že pred njegovim telesnim rojstvom z neločljivo ljubeznijo povezana z Bogom, druge duše pa so se oddaljile od Boga. S tem ko Origen trdi, da imajo vse duše možnost izbire med dobrim in slabim, se oddalji od gnostičnega determinizma.⁵ Odrešenik je postal vse vsem (prim. 1 Kor 9,22), da bi odrešil vsa razumska bitja (*logikoi*). S pojmom *logikoi* Origen ne misli samo na človeka (na njegovo razumsko dušo), ampak tudi na druga razumska bitja, kot so angeli, pa tudi demoni.⁶ Odrešenje je pri

Aleksandriju izrazito logocentrično. S trditvijo, da je Kristusova odrešitev namenjena vsem razumskim bitjem, se je Origen približal apokatastazi (*apokatastasis*). Apokatastaza,⁷ ki pomeni ponovno vzpostavitev prvotnega stanja, ko se razumska bitja še niso oddaljila od Boga, je sprožila pomembno kritiko njegovega nauka. Tudi z apokatastazo se je Origen želel oddaljiti od determinizma, ki ga je predstavljal gnostični nauk. Origen je trdil, da se bodo razumska bitja v prihodnjih vekih neprestano in svobodno približevala Bogu.

To pa ne pomeni, da razumska bitja ne bodo prejela kazni za svoje grehe. Po prestani kazni naj bi Kristusova dobrota poklicala vsa bitja k edinemu koncu.⁸ Vrstice, kjer apostol Pavel pravi, da bo Kristus položil vse sovražnike pod svoje noge (prim 1 Kor 15,25), Origen ne razume kot uničenje sovražnikove substance, ki je bila ustvarjena od Boga, ampak sovražnega nagnjenja, ki ni od Boga, ampak od sovražnika. »Zato ne bo uničeno njegovo bivanje; uničena bo njegova sovražna volja, zato ne bo več sovražnik.«⁹ Med Origenom in

Helena Valentin: **Afrika**, 2000, tempera na papirju, 50 x 70 cm.

gnostičnimi sistemi je kar nekaj podobnosti, a zaradi tega on še ni gnostik. Tako gnostiki kot Origen so verjeli, da je ta svet posledica greha, ki se je kronološko in ontološko zgodil pred stvarjenjem tega sveta. Toda pri Origenu ne greši Bog (ali del božje *plerome*), ampak ustvarjena razumska bitja, ki niso del Boga (božje *plerome*). Apokatastaza je za gnostike rešitev zgolj oddaljene božje *plerome*, za Origena pa rešitev vseh razumskih bitij (*logikoi*). Aleksandrijec se je s svojim razmišljanjem približal gnostikom, a je ostal zvest ortodoksiji svojega časa. Bil je iskalec, ki je želel pritegniti čim več ljudi v zavetje Cerkve, tudi tistih, ki so se od nje oddaljili. Nerazumevanje Origena, njegova dela, ki se pogosto približa robu pravovernosti tretjega stoletja, in nerazumevanje razvoja teološke misli so pripeljali do obsodbe nekaterih Origenovih nauk na drugem carigrajskem koncilu leta 553.¹⁰

Arijanski spori

V začetku 4. stoletja se je v Aleksandriji pričela arijanska zmota, ki je močno zaznamovala odnose predvsem v vzhodnih Cerkvah ter prispevala k večji razjasnitvi dogme o Sveti Trojici. Arij pri svojem razmišljanju izhaja iz Origenove tradicije, a zavrže njegovo trditev, da je Sin od večnosti (*ab aeterno*) rojen iz Očeta. »Arij je kljub vsemu na osnovi srednjega platonizma in v kontekstu protisabelijanske¹¹ polemike radikaliziral subordinacionizem aleksandrijskega učitelja (Origena). Osrednje točke njegove misli razkrivajo gledanje, da Sin ne more biti sovečen z Očetom, saj je rojen. Izključevanje sovečnosti je šlo vstric s trditvijo, da Sin ni rojen iz Očetovega bistva (*ousia*), ampak da je bil ustvarjen pred časom in zaradi stvarjenja. Sobistvenost (konsubstancialnost) bi po Ariju vsebovala razdelitev božje substance v dva dela in bi bilo s tem božanstvo podvrženo fizičnim kategorijam.« (Padovese 1994: 70).

Arijanski spor je pripeljal do prvega ekumenskega cerkvenega zbora, ki je bil leta 325

v Niceji, kjer so Arijev nauk obsodili, kar je potrdil tudi cesar Konstantin, ki je želel graditi enotnost imperija tudi s pomočjo enotnosti krščanske veroizpovedi. Pomemben vpliv pri zgodovinskem poteku te zmote so imeli cesarji, saj so bili pogosto bolj naklonjeni arijancem; tako je Konstantin sam že leta 327 oprostil Arija in ga poklical iz izgnanstva.¹² Do leta 381 je bilo tako veliko prerekanj med arijanci (bodisi tistimi radikalnimi kot bolj umirjenimi) in tistimi, ki so sledili nicejski veroizpovedi. Danes je morda težko razumeti, kako je možno, da je enotnost Cerkve tako dolgo visela v zraku zaradi besede »sobistvenost«, ki jo je sprejel nicejski koncil, dokončno pa potrdil šele koncil v Carigradu leta 381. Očetje pa v tej besedi niso videli zgolj nekega abstraktnega pojma, ampak so jo doživljali na veliko pomembnejšem soteriološkem nivoju. Božji Sin, ki je postal človek, mora biti pravi Bog, ne pa Bog druge stopnje.

Koncil v Carigradu je bil plod teoloških razprav, pri katerih so pomembno vlogo odigrali Atanazij, Melecij, Bazilij Veliki, Gregor Nacianški in Gregor iz Nise, na Zahodu pa Hilarij in Ambrozij. Ne smemo pa pozabiti na pomen politične zmage Teodozija, ki je kot cesar leta 380 in 381 izdal dva odloka, s katerima je podprl nicejsko veroizpoved ter kasneje tudi sklical prvi carigrajski koncil (381). Carigrad je kot prestolnica sledil cesarski usmeritvi, zato je v tem mestu večina kristjanov simpatizirala z arijanci; štirideset let je v tem mestu krščansko skupnost vodil arijanski škof. V metropoli je bila tudi manjša nicejsko usmerjena skupnost, ki pa je bila brez škofa. Po smrti cesarja Valenta (378) je pravoverna skupnost v prestolnico poklicala škofa Gregorja Nacianškega. V začetku jeseni leta 378 je Gregorja obiskala delegacija iz Konstantinopla in ga prosila naj stopi na čelo ortodoksne skupnosti. Gregor je za nasvet vprašal svojega prijatelja Bazilija

Velikega, ki je umrl 1. januarja 379, nato pa se je podal v Bizanc novemu izzivu naproti (prim. Bernardi 1997: 150-152). Gregor je postal voditelj obrobne pravoverne skupnosti, večina ljudi pa je sledila Demofilu, ki je bil arijanski škof. Nicejsko usmerjena skupnost se je zbirala v mali cerkvi imenovani Anastazija, kar pomeni Vstajenje. V tej cerkvi je Gregor pričel s svojimi govori, ki so privabljali vedno večje število ljudi, saj je bil Gregor Nacianški odličen govornik. V tem mestu je Gregor izrekel tudi pet znanih teoloških govorov,¹³ v katerih se je lotil trinitarične dogme. 24. novembra 380 je v Carigrad vstopil cesar Teodozij, ki je Gregorja imenoval na izpraznjen škofovski sedež. Arijski duhovniki so na cesarjev ukaz morali zapustiti cerkve, Gregorja pa je popeljal v cerkev Svetih apostolov, kjer je prevzel škofovski sedež. A Gregor ni dolgo ostal carigrajski patriarh, saj se je med carigrajskim koncilom zaradi nesporazumov znotraj protiarijske skupnosti odpovedal tej službi, koncil pa je njegov odstop sprejel. Gregor Nacianški se je članom arijanske skupnosti približal z lepoto svojih govorov, s katerimi jih je želel pritegniti na pravoverno stran.

Tudi v zahodnem delu cesarstva so imeli v 4. stoletju nekaj težav z arijanizmom. Ambrozij, ki se je rodil med leti 337 in 340, je postal milanski škof decembra 374. Pred njim je sedel na škofovskem sedežu v Milanu arijanski škof, ki je imel oporo cesarja Valentinijana. Po škofovi smrti pa je prišlo do velikih nasprotij glede novega škofa med katoliki (del vernikov) in arijanci (večji del klera in del duhovnikov). Če bi arijanci izbrali arijanskega naslednika, bi verjetno težko dobili škofo posvečevalce, saj so bili vsi okoliški škofo pripadniki pravoverne katoliške skupnosti. Ko je Ambrozij posegel, da bi povrnil mir v mesto (prim. Mara 1999: 135-143), so ga tako arijanci kot katoliki z vzkliki izbrali za škofa, čeprav še ni bil krščen. Ambrozij je izhajal iz krščan-

ske družine, ki je bila pravoverna, kar je dajalo upanje katoliškemu delu, da novi škof ne bo arijansko usmerjen. A tudi arijanci so upali, da jim bo Ambrozij, ki je opravljal pomembno državno službo, naklonjen ali pa vsaj nevtralen, kot je bil nevtralen cesar (Simonetti 1975: 436-437). V začetku je bil novi škof sicer nekoliko previdnejši, a že od začetka je zavračal arijansko zmoto. Boj proti milanskim in ilirskim arijancem pa se je pričel leta 375, po Valentinijanovi smrti. Najprej je pomiril vzbujenje v milanski skupnosti, ki ga je povzročil Julijan Valent, arijanski duhovnik, ki je zaradi svoje zmote moral zapustiti Petovijo. Aktivno je sodeloval pri izvolitvi katoliškega škofa v Sirmiju. Leta 382 pa je sklical sinodo v Ogleju, kjer je s pomočjo ostalih škofov odstavil še zadnja dva arijanska škofa (Paladija in Sekondinjana). To sinodo je vodil Ambrozij, pomembna pa je tudi zaradi tega, ker je ohranjeno pisno poročilo o poteku te sinode.

Zanimiva pa sta dva milanska dogodka iz leta 386, ki sta močno prispevala k okrepitvi katoliškega dela skupnosti. Arijski škof Ausencij, ki je prišel v Milano in se je zadrževal na Justininem¹⁴ dvoru, je pred veliko nočjo leta 386 zahteval baziliko, v kateri bi mogli arijanci obhajati bogoslužje. »Ambrozij je v nevarnosti, da bi mu odvzeli stolnico, dal zasedi svojo cerkev; ljudje so v njej vztrajali noč in dan. In tedaj se je zgodil veliki preobrat: arijanska stran je morala popustiti in Ambrozij je med tem svoje ljudstvo učil peti himne in tako institucionaliziral liturgično petje na Zahodu.« (Špelič 1997: 18). Milanski dvor je tako moral popustiti vztrajnosti ljudstva, ki se je postavilo svojemu škofu v bran; Valentinijan II. je namreč ukazal umakniti vojaške čete izpred bazilike. Nekaj mesecev kasneje je bila dokončana nova bazilika. Ljudstvo je želelo, da Ambrozij ob posvetitvi vanjo prinese tudi relikvije mučencev. Sv. Avgustin pravi: »Tedaj si imenovanemu svojemu

škofu (Ambroziju) v sanjah razodel, kje ležijo telesni ostanki mučencev Gervazija in Protazija. Hranil si jih veliko let nedotaknjene v svoji skrivni zakladnici, da bi jih ob pravem času dvignil in ukrotil z njimi pobesnelost ženske, pa četudi je bila cesarica. Izkopali so jih in spravili na dan ter jih z vsemi dostojnimi častmi prenesli v Ambrozijevo baziliko. Ob prenosu je bilo ozdravljenih več obsedenih, ki so jih mučili nečisti duhovi ... Glas o čudežu se je razvedel, vsepovsod je iz prekipavajočih src zvenela tvoja svetla hvala, in čeprav se duša naše sovražnice ni obrnila k čisti veri, se je vendar njena besnost toliko unesla, da nas ni več preganjala.⁴⁵ Ljudstvo je prisotnost mučencev in pa številne čudeže, ki so se zgodili ob prenosu relikvij, razumelo kot znamenje, da je nicejska veroizpoved edina pravilna. Williams je mnenja, da je Ambrozij prav ta dva dogodka uporabil kot orožje proti milanskemu dvoru in milanski arijanski skupnosti, saj po poletju 386 ni več znamenj, da bi dvor še preganjal katoliško skupnost (prim. Williams 1995: 221-223).

Med Gregorjem Nazianškim in Ambrozijem Milanskim je neka podobnost. Oba sta prevzela vodstvo cerkvene skupnosti za arijanskim škofom. Gregor je pri vabljenju ljudi na katoliško stran izkoristil svoje govorniške sposobnosti. Ambrozij pa je poleg govorniških sposobnosti izkoriščal tudi svoj politični vpliv in občutek za ljudsko pobožnost, kot sta čaščenje mučencev in petje, ki ga je uvedel v milanski obred.

V vseh štirih primerih (Irenej, Origen, Gregor in Ambrozij) so se očetje zavedali pomembnosti, da kristjani ne samo verujejo v Jezusa Kristusa, ki je Božji Sin, temveč da so enotni tudi v izpovedovanju vere. Vsi štirje so se počutili kot ljudje Cerkve in so želeli v Cerkve pripeljati tudi tiste, ki so se zaradi verske zmote oddaljili od nje, s tem pa tudi od Boga in od odrešenja. Njihovi načini pa so se med seboj razlikovali, saj so bili odvisni od

okolščin, v katerih so ti ljudje živeli, pa tudi od značaja posameznih oseb.

Literatura:

- Bernardi, J. 1997: *Gregorio di Nazianzo. Teologo nell'età d'oro della patristica*. Roma: Città Nuova.
- Mara, M. G. 1999 (1978): Ambrogio di Milano. V: *Patrologia III*. Casale: Maritetti.
- Padovese, L. 1994: *Uvod v patristično teologijo*. Ljubljana: Franciška knjižnica.
- Quasten, J. 2000 (1980): *Patrologia I. Fino al Concilio di Nicea*. Cannara: Marietti.
- Simonetti, M. 1975: *La crisi ariana nel IV secolo*. Studia Ephemeridis »Augustinianum« II. Roma: Institutum Patristicum »Augustinianum«.
- Simonetti, M., E. Prinzivalli 2002: *Storia della letteratura cristiana antica*. Casale Monferrato: Piemme.
- Špelič, M. 1997: Ambrozij, V: *Zgodnjekršćanska latinska poezija*. Ljubljana: Mihelač.
- Williams, D. H. 1995: *Ambrose of Milan and the End of the Nicene-Arian Conflicts*. Oxford: Clarendon.

1. Krivoversko krščanstvo, ki izhaja iz judovstva in trdi, da je Jezus Kristus zgolj človek. Posledica nizke kristologije je tudi adopcionizem. Ebioniti so sprejeli Jezusov nauk, a zaradi svojega strogega monoteizma niso mogli sprejeti, da je Jezus ne samo pravi človek, ampak tudi pravi Bog.
2. Prim. Irenej, *Proti krivoverstvu I*, 11,1-13,6.
3. Prim. Origen, *O počelih*. Uvod 2-3.
4. Prim. Origen, *O počelih* 2,9,3; *Proti Kelzu* 1,32.
5. Prim. Origen, *O počelih* II,6,3,5. Predbivanje Kristusove razumske duše je povsem v skladu z Origenovo mislijo o prebivanju razumskih duš. Kristusova duša postane vmesni člen med Sinovo božansko naravo in Kristusovim telesom.
6. Prim. Origen, *Komentar Janezovega evangelija I*, 216-219, 255-257.
7. Tudi gnostiki so govorili o apokatastazi. Za njih je to pomenilo povrnitev vseh božjih iskric nazaj k božji pleromi.
8. Prim. Origen, *O počelih* I,6,1-2.
9. Origen, *O počelih* III,6,7; prim. *O počelih* III,5,7.
10. Prim. H. Denzinger, *Enchiridion symbolorum definitionum et declarationum de rebus fidei et morum*, edizione bilingue, uredil: P. Hünermann, EDB, Bologna 1996.
11. Sabelijanci so tako močno poudarjali enost v Bogu, da so pozabili na njegovo trojnost.
12. O odnosu med Arijem in Konstantinom glej Simonetti 1975: 115-124.
13. To so govori 27-31.
14. Cesarica Justina je simpatizirala z arijanci.
15. Avguštin, *Izpovedi IX*,7,16.